

OLVASS FELESLEGESET!

Feketegazdaság a Szovjetunióban – egy sajátos gazdasági formáció hátterének, működésének, szerepének vizsgálata antropológiai módszerekkel a 80-as években

PÉNZES MARIANNA

ELTE Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori program

A tanulmány alapját G. Mars, Y. Altman „The cultural bases of soviet Georgia’s second economy” (Soviet Studies 1983. Vol. XXXV [4]: 546–560), valamint G. Mars és Y. Altman, „The cultural bases of Soviet Central Asia’s second economy (Uzbekistan and Tajikistan)” 1986-ban írt műve (Central Asian Survey 5 [3–4]: 195–204) képezi.

Második gazdaságnak – mint az informális gazdaság Grossman által javasolt szocialista változatának¹ – azon gazdasági tevékenységek összessége tekinthető, melyek személyes nyereség megszerzésére irányulnak, és szemben állnak az aktuális jogi szabályozással. Altman is ilyen értelemben tekint minden olyan gazdasági tranzakciót informálisnak, amely az aktuális törvénykezéssel szemben áll.² A Szovjetunióban – legalábbis a Gorbacsov reformjág terjedő időszakban – a második gazdaság jelentős területe volt a gazdaságnak, méghozzá egy kontinuumot alkotva, ahol például nem voltak mezőgazdasági területek magántulajdonban, de ahol az otthon (a háztájiban) természetesen árakat piacokon lehetett értékesíteni, illetve ahol a kolhoz és a szovhoz (magyarországi megfelelői a tsz és az állami gazdaság) nagyon eltérő gazdálkodási feltételeket jelentett.³

A definícióból is következik, hogy a feketegazdaság nehezen vizsgálható, hiszen a törvényellenesség határán mozog, nyilvános-hivatalos statisztika nincs róla, működését sajátos (szóbeli, szokásrend alapú) szabályok irányítják, a félelem, a zsa-

¹ Grossman, Gregory (1977): The „Second Economy” of the USSR Problems of Communism: 25–40. <http://www.unz.org/Pub/ProblemsCommunism-1977sep-00025?View=PDF> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

² Altman, Yochanan, 1989: Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics, in: Peter M. Ward (ed.), Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.

³ Az erről született legszebb elemzés a szovjet gazdaságot egy vöröstől feketéig terjedő színskálával jellemzi (Katsenelinboigen A. (1977): Coloured Markets in the Soviet Union, *Soviet Studies* 29 (1): 62–85. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

rolhatóság korlátozza az információk megszerzését. Ez (is) lehetett az oka, hogy két angol antropológus a hetvenes-nyolcvanas években több terepmunkát is végzett a Szovjetunióban, majd több tanulmányban is foglalkoztak a közép-ázsiai, illetve kelet-európai feketegazdaság kialakulásával, fennmaradásával, társadalmi-gazdasági-kulturális hátterével.

A két szerző két munkája alapján foglalom össze a feketegazdaság társadalmi meghatározottságát, a „grúziásodás” (és az ezzel ellentétesen működő „belső-ázsiai-sodás”) kulturális hátterét, s egyben felvetni-vitatni az általuk alkalmazott retrospektív rekonstrukció módszerének előnyeit és hátrányait a vizsgált téma szempontjából.

Gerald Mars és Yochanan Altman Grúzia feketegazdaságának kulturális hátteréről megjelent tanulmányukban azt vizsgálják, milyen kapcsolat van a grúz kultúra alapértékei és a második gazdaságbeli viselkedés között. A grúz első gazdaság sikerreit is azzal magyarázzák, hogy a 70-es, 80-as években a második gazdaság rendkívül dinamikus és a társadalomba mélyen beágyazva működött, egyes becslések szerint a feketegazdaság a bruttó nemzeti termék 25%-át is kitehette.

A tanulmány (hasonlóan a később bemutatandó vizsgálatokhoz) az antropológiai terepmunka módszerét, vagyis a retrospektív rekonstrukciót alkalmazza. A retrospektív rekonstrukció célcsoportja az a zsidó közösség, kb. 5000 ember, akik Izraelbe emigráltak Grúziából. A közösségben szerzett adatokat használták arra, hogy rekonstruálják a második gazdaság Grúziában korábban meglévő és a vizsgált időszakban is élő szervezeti jellemzőit. A hat hónapos terepmunkát kiegészítették grúziai személyes tapasztalatszerzéssel, a grúz és szovjet sajtóban megjelent anyagok elemzésével, valamint szakértői konzultációkkal.

A vizsgált mintára vonatkozóan a kutatók az alábbi előnyöket és hátrányokat veszik figyelembe:

- a grúz zsidók több szempontból nem tekinthetők kulturálisan azonosnak a grúz többséggel, ez csökkenti az eredmények általánosíthatóságát a grúz társadalom egészére;
- amint a zöme vidéki volt, miközben a vidéken lakók aránya a grúz lakosság kb. fele (1979-es census szerint) volt csupán. Mivel a grúzok a vidéket úgy tekintették, mint a nemzeti kulturális örökség raktárát, ezért a szerzők az általuk vizsgált grúz zsidókat megfelelő információs forrásnak tekintették az egész grúz társadalomra vonatkozóan.
- a grúz zsidók a VIII. század óta a lakhatás és a vallásgyakorlás terén szabadok voltak, s bár követték étkezési hagyományait, illetve a más vallásúakkal való házasság tilalmát, a befogadó társadalomba teljesen integrálódtak;
- gazdasági működésüket tekintve a grúz zsidók nem különböztek el a többségtől;

OLVASS FELESLEGESET!

- a vizsgálatba bevont informátorok között bár felülreprezentáltak a korábban kereskedőként dolgozók, van köztük Grúziában alacsonyabb és magasabb beosztásban alkalmazott is.

Mars és Altman a kutatás során kulcs-informátorok bevonásával, strukturált interjúkat és élettörténetek összegyűjtésével, kihasználva a keresztellenőrzés lehetőségét is, három fázisban gyűjtötték az információkat:

Antropológiai terepmunka keretében az izraeli migráns grúz zsidókat kérdezték társas kapcsolataikról, az alapvető társadalmi intézményrendszereik működéséről, kulturális elvárásokról (pl. férfi-női szerepek a háztartási feladatok megosztásában, társas kapcsolati kötelezettségek, a közös ivászat/evészet társadalmi funkciója, öltözködés, a férfi-kompetenciák a feleség kiválasztásában stb.). További fontos célja volt ennek a fázisnak a grúz többség és a kivándoroltak közötti hasonlóságok és különbségek tisztázása.

Miután az előző fázisban vizsgálták, hogy melyek a házasság gyakorlatai és hogyan alakulnak a gazdasági kapcsolatok a kivándorlás után, ebben a fázisban ugyanezeket a kérdéseket abban az időszakban vizsgálták, amikor az interjúalanyok még Grúziában éltek.

A grúz feketegazdaságban szerzett személyes tapasztalatokra, illetve a részvétel módjára is rákérdeztek (milyen szerepkörben és hogyan vettek részt a feketegazdaságban).

A kutatók megítélése szerint az általuk használt antropológiai módszer egyrészt kellő mélységű betekintést biztosít (vagyis érvényes), más részről lehetővé teszi a kapott információk ellenőrzését és validálását is (vagyis megbízható). A kutatás lehetővé teszi a közös értékek, az attitűdök megismerését és azokat a sajátos módokat, ahogyan az emberek a hétköznapi élethelyzeteiket kezelik.

Az izraeli grúz zsidóktól származó információk alapján kirajzolódó alapértékek megerősítik a kutatók azon feltételezéseit, melyet a mediterrán és latin kultúrák összehasonlító kutatásaiból merítettek. E szerint a grúz társadalomra a „macho társadalom” jellemzői érvényesek.⁴

A grúz társadalomban kiemelt szerepe van a származásnak, elsősorban a férfi vonalnak és a családi kapcsolatoknak. A vérszerinti rokonság erős szolidaritást és a testvérek kölcsönös kötelezettségeit is feltételezi. Hasonló elvárások érvényesülnek

⁴ Lásd kiindulásnak a machismo jelentését (<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/machismo> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.): olyan férfiakra jellemző magatartás, melyet határozottság, erőszakosság jellemez és tükrözi a férfiak-nők magatartására vonatkozó tradicionális elképzeléseket, illetve ennek a mediterrán és latin-amerikai világra kiterjesztett jelentését, vagy a számunkra fontos kapcsolódását a szegénység és az informalitás jelenségéhez, lásd pl. Liebow E. (1967): Tally's Corner. A Study of Negro Streetcorner Men, Little, Brown and Co., vagy Morris L. (1981): Women in Poverty: Domestic Organization Among the Poor of Mexico City Anthropological Quarterly 54 (3): 117–124 vagy Adler-Lomnitz, L. (1977): Networks and Marginality – Life in a Mexican Shantytown. Academic Press, N.Y. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

(bár kevésbé hangsúlyozottan) a hozzátartozók és a barátok felé. A nők mint kapcsolatteremtők, és mint a férfi leszármazottak biztosítói, fontosak ebben a metszetben.

A becsület és a szegény kérdése állandóan jelen van a grúz társadalomban. A családon belül mindenki tudja, hol a helye, s ehhez milyen szerepek társulnak. A családon túl azonban bizonytalanság uralkodik a személyes kapcsolatok értékelésében és újraértékelésében.

A férfi szerep fontos kelléke a férfiasság, amit folyvást bizonyítani kell. Ennek egyik eleme, hogy folytonos versenyben vannak egymással a férfiak, s ebben a versenyben ki kell tűnni, méghozzá úgy, hogy ezt a többiek nyilvánosan is fel- és elismerjék. Ilyen versenyszerű alkalmak a nagy ivászatok és partik. Az ilyen versenyben való helytállás befolyásolja az érintettek társadalmi hálózatát, pl., hogy ki kit választ feleségül, vagy hogyan jut gazdasági javakhoz (ami a szovjet gazdaságban sokszor a hiánycikkeket jelentette).

A bizalom a becsület alapja és viszont. Ám a bizalom a feketegazdaságnak is alapköve, aki elveszti ezt, az gyakorlatilag kirekesztődik, sőt a becstelenség nemcsak rá, de családjára és rokonaira is kihat. A bizalom, a felelősség és a becsület átválthatóak egymásra, erre utal a krízis esetén történő támogatás, pénz kölcsönadása. A tanulmány többek között leír egy esetet, amikor a gazdasági spekuláció miatt bebörtönzött rokon szabadon bocsátásához a család összeadja a szükséges pénzt, amelyet később persze vissza kell adni (sajátos és egyébként a feketegazdaság illegális talajon való működéséből adódóan a kölcsön szóbeli megegyezés alapján funkcionál – egyfajta „gentleman agreement”).

A személyes kapcsolatok hálózata a feketegazdaság tartóoszlopa, az egyén legfontosabb erőforrása. Például, hogy valaki milyen munkahelyet tud megszerezni, az nagymértékben függ attól, hány és mennyire fontos pozíciójú ember alkotja az ő személyes kapcsolati hálóját. Ez a hálózat kulcsa a források megszerzésének és szétosztásának. A hálózatokon belül a kortárskapcsolatok különleges helyet foglalnak el, s ezen belül a vérségi vagy baráti kapcsolatok kiemelten fontosak.

A társas kapcsolatok fontosságára a feketegazdaság működésében utal egy másik kutatás⁵ is, melyben a szerző szerint a személyes kapcsolatok hálózata a második gazdaság részeként szinte felforgatja a központi irányítású gazdasági rendszert. A személyes társas kapcsolatok rendszere a fő mozgatórugója a gazdasági felemelkedésnek a kelet-európai és a szovjet társadalmakban. A hálózat magja egy belső kör, amely a családtagokat és a szűk baráti kört foglalja magában, a vérszerinti kapcsolatba elég beleszületni, de ahhoz, hogy valaki barát legyen, ahhoz méltóvá kell válni a bizalomra. A kölcsönös kötelezettségek folyamatosan mozgásban tartják a

⁵ Altman, Y. (1990): The role of personal social support network in Soviet type centralised command economies: Social networks at work in Soviet Georgia. <http://dspace.lib.cranfield.ac.uk:8080/bitstream/1826/632/2/SWP3690.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

OLVASS FELESLEGESET!

hálózatot, melyben például a speciális tudásnak, vagy a személyes kapcsolatnak kiemelt szerepe van. A társadalmilag elismert állások esetében meghatározóak a hálózati kapcsolatok (ezek erőssége és kiterjedtsége), és a magas presztízsű pozíció ugyanakkor segít a személyes hálózat bővítésében. A centralizált gazdaságokban a javak és szolgáltatások szűkösek, így nagy az igény a hálózatokban érvényesülő speciális tranzakciókra, például a szűkös szolgáltatásokhoz, javakhoz való hozzáférés képességére. A kapcsolati tőke eloszlása sem egyenlő, a szűkös javakhoz is csak a magasabb státuszú társadalmi rétegek juthatnak hozzá. Ily módon a pénz hatalmát részben a kapcsolatok veszik át.

A személyes támogató hálózat belső köre védelmet is jelent a benne lévők számára. Például a munkahelyen ez biztosítja a tudást és hatalmat (egyebek mellett jó kapcsolatot a hivatalokkal) a bevontak számára.

A férfiaság szorosan kapcsolódik a veszély vállalásához, az üzleti érzékhez. A játékszenvedély (a kockázatvállalás) különösen szorosan kötődik a feketegazdasághoz. A kockázat csökkentésében is nagy jelentősége van a kapcsolati hálóknak, hiszen akinek kiterjedt kapcsolatai vannak, kevesebb rizikót kell vállalnia.

A szerzők megvizsgálták néhány foglalkozási típust a személyes hálózatok és az adott pozíció ellátásával kapcsolatos kockázatok szempontjából. Azt találták, hogy szoros összefüggés van a pozíció/foglalkozási típus és a kapcsolati háló között. Érdekes ebből a szempontból a különböző foglalkozások csoportosítása, vagyis a magasabb presztízs/jövedelem, rizikó és kapcsolati háló kiterjedtsége alapján történő beosztás. Például a szakképzett orvos munkája elismert, jövedelme magas, de viszonylag alacsony a foglalkozás rizikója, míg egy áruház vezetője magas rizikójú, elismert státuszt tölt be, de nem túl kiemelkedő jövedelemmel. A veszélyek és a megbecsülés szorosan összefügg a kapcsolati hálóval, kivéve azt a néhány szakmát, ahol a magas szintű szakképzettség, speciális tudás csökkenti a magas jövedelemhez általában társuló magas rizikót (fenyegetettséget). Ilyen például az orvos, amit kiemelt státusz és alacsony kockázat jellemez. A szerzők szerint ennek hátterében hasonlóan a borbély, a szabó vagy a kalapos esetéhez a közvetlen „face to face” típusú szolgáltató-ügyfél kapcsolat van, így más szereplő híján az esetleges nem teljesen legális tevékenységekre kevésbé derül fény.

1986-ban Gerald Mars és Yochanan Altman, a korábbihoz hasonló módszerrel, vagyis a grúz kutatás során alkalmazott retrospektív rekonstrukcióval vizsgálták a belső-ázsiai feketegazdaság kulturális hátterét. Vizsgálódásuk célterülete Üzbegisztán és Tadzsiszisztán, kutatásuk alanyai az innen Izraelbe vándorolt zsidók voltak.

A 70-es években a Szovjetunióból közel 16 ezer buharai zsidó emigrált, többségük Izraelbe. A többségében üzveg és tadzsik zsidó emigráns főleg a nagyvárosokban telepedett le, s általában követte a muszlim hagyományokat: pl. rituálék, öltözködés, étkezés, a társadalmi élet jellemző színtereinek megőrzése (teaházi

OLVASS FELESLEGESET!

társaságok)⁶, szokásaikat megőrizték (halotti ceremónia, idősek tisztelete stb.) és jellemző volt a magas születésszám is. Mivel a zsidók és muszlimok közötti kulturális különbségeket a kutatók nem tekintették jelentősnek, így a zsidó célcsoport kiválasztása véleményük szerint nem okozott torzítást, annál is kevésbé, mert mindenféle foglalkoztatású válaszadóval beszéltek, kétkezi munkástól adminisztratív dolgozóig, de képviseltették magukat a szakemberek is. Egyedül a mezőgazdaság területéről nem sikerült kellő számú résztvevőt biztosítani a kutatásban. A megkérdezett zsidó kivándoroltak közül senki sem hagyta el a hazáját azért, mert bármilyen nehézsége adódott feketegazdasági tevékenysége miatt.

A közép-ázsiai – jelen kutatásban tadzsik és üzbég – kultúrára jellemző, hogy az információ és azok származási forrása feletti kontroll a hatalom forrása. „Szerezz annyi tudást, amennyit csak tudsz, és adj ki a lehető legkevesebbet!” – mondja egy helyi közmondás. A kontroll megjelenik a kommunikációban is („mutass minél kevesebbet a valóságból”), a vagyon láttatásában (például az öltözet ne tegye láthatóvá, hogy ki szegény, ki gazdag). Ami nagyon fontos ebben a kultúrában, annak tudata, hogy semmit nem kaphatsz meg „ingyen”, s hogy ez elkerülhetetlenül kölcsönös bizalmatlanságot szül. A gyanú itt általános jelenség. Ez elég furcsán jelenik meg például a családban, ahol elismerik, ha a férfi tud főzni, el tudja látni a háztartást, így ha a feleség esetleg elhagyja, az nem okoz törést az életében. Itt a függetlenség és az önellátásra és a felhalmozásra való törekvés a folyamatosan érzett bizonytalanságra adott válasz, mert „nem bízhatok senkiben, csak magamban”.

A fenti kulturális jellemzők fényében érdekes, hogyan működhetett olyan lendületesen a feketegazdaság a közép-ázsiai szovjet világban: virágzó feketegazdaság egy bizalmatlanságot sugalló társadalmi környezetben, ahol „a félelem állandó útítárs”. A szerzők szerint ebben a környezetben egy extrém, versengő individualizmus volt a fő motívum, ami ugyanakkor aláásta a csoportok stabilitását és a személyes kapcsolatokat. A folyamatos bizonytalanság miatt az illegális partneri kapcsolatok nem is tartottak ki három évnél tovább. Grúziával ellentétben a tadzsik és üzbég illegális tevékenységek az egyénre épülnek, akik kontroll alatt tartják az információk áramlását és a forrásokat.⁷ Ezek az emberek, mint a szociometriás csillagpontok korlátozott kontrollálási hatáskörrel rendelkeznek és bukásukkal a szervezet összeomlik.

Az általános bizonytalanság, bizalmatlanság, a korlátozott kapcsolatok, versengő individualizmus miatt ezek a közösségek (szemben például a grúzokkal) nem tudják

⁶ Az üzbég társadalom fontos színtere a „csojhona” (teaház), ami egy árnyékolt, ideális esetben egy hűsítő forrás mellett elhelyezkedő tér nagy, hagyományos szőnyegekkel leterített ágyakkal, amelyek közepén alacsony asztal áll. http://turkesztantajmz.blog.hu/2016/02/09/finom_uzbegisztan Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

⁷ A nagyon hasonló elven működő piaci formációról, a bazárról Sik Endre (2010): Az informális piac helye a világban. In: Czákó Ágnes, Giczi Johanna, Sik Endre (szerk.): *Piachely, kgst-piac, emberpiac*. TáTK, Budapest: 39–92. https://www.academia.edu/13197755/Piachely_kgst-piac_emberpiac Utolsó letöltés: 2016. 09. 24. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

kihasználni a közösségre épülő vagy akár a családi kapcsolatokra alapozódó hálózatok előnyeit. Nem alkalmazzák azokat a vesztegetési (védelmi) eszközöket sem általában, amelyek Grúziában beváltak. Ez a fajta általános sebezhetőség a kutatásban megkérdezetteknel a „ne dolgozz túl keményen, ne tegyél többet a szükségesnél, ne légy feltűnő” stratégia elfogadását váltotta ki. A defenzív stratégia része a barter, mely többnyire egyszeri adok-kapok esemény kis kockázattal, megoldás a megvesztegetés elkerülésére, mindig megújuló elköteleződés és nem hosszú távú megállapodás.

A grúz és a belső-ázsiai kulturális jellemzők nagymértékben befolyásolták a társadalmi-gazdasági életben fordulatot jelentő glasznosztj és peresztrojka hatásait, vagyis annak a szovjet gazdasági szabályozásnak a megjelenését, ahol „minden, amit a törvény nem tilt, szabad” lett.

A feketegazdaság azonban nemcsak illegálisításával határozható meg, hanem a gazdasági erkölcs megszegésével is, s ennek közvetlen társadalmi, gazdasági következményei voltak. A szocialista tulajdon ellopása, a vesztegetés sokkal súlyosabb bűncselekménynek számított, mint a személyes dolgok eltulajdonítása. Ennek ellenére a hétköznapi emberek nem tekintették ezt ennyire súlyos tettek. Ezzel kapcsolatban egy érdekes tapasztalatról számol be a szerző⁸, az izraeli Ashkelonban (ahol a legnagyobb grúz zsidó kivándorolt közösség él) az áramlopás egy speciális, szinte csak náluk (grúz zsidók) megjelenő bűncselekmény („hazai import”).

Altman ebben a kutatásában is a korábban alkalmazott antropológiai módszerekkel gyűjtött információkat az eredeti közösségekről az izraeli zsidó kivándoroltaktól. A megkérdezettek beszámolóit szerint egy újfajta funkció is létrejött, vagyis a „tolkach”⁹, aki szervezett, megvesztegetett, ha szükség volt rá, biztosította a termékek-szolgáltatások áramlását. A szerep intézményesülése mellett az egész második gazdaság rendelkezik belső struktúrával és működési renddel, melynek alapjait az adott társadalmi-gazdasági berendezkedés, működés adja. Ilyenek például: bizonyos szektorok prioritizálása (nehézipar, hadiipar) mely bizonyos fogyasztói termékek tartós hiányát váltotta ki, hiányzott a fogyasztói visszajelzés, a fogyasztói árak nem piaci alapon kerültek kialakításra, hiányzott a tudományos alapú tervezés. A termelés megszervezésében az elsődleges gazdaságban hiányzott a fogyasztói igények számbavétele.

⁸ Altman, Yochanan (1989): Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics. In: Peter M. Ward (ed.): Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.

⁹ Az agitátor vagy anyagbeszerző, egyfajta szocialista hiánygazdaságra specializálódott „kapcsolat-bróker”, mint azt Ilf-Petrov: Az aranyborjú (<http://mek.oszk.hu/00400/00411/html/> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.) című szatírája szépen példázza (S. E.). A tolkach (<http://www.seadict.com/en/en/tolkach> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.) jelentése elintéző ember, ez a fajta „szakma” a volt Szovjetunió országaiban elterjedt.

OLVASS FELESLEGESET!

A fent bemutatott tanulmányokban a szerzők döntően antropológiai módszereket alkalmaztak a vizsgált jelenség (második gazdaság vagy feketegazdaság) okainak, mozgatórugóinak, társadalmi befolyásoló tényezőinek, illetve kialakulásának, működésének a megértésére. Az adatokat az egyik szerző (Altman) maga gyűjtötte, asszisztensek bevonásával, akiket ő felügyelt, illetve készített fel. A célcsoporttal való kommunikációban hébert, orosz, ha szükséges volt grúz, buharant vagy tadzsik-zsidó nyelvjárást használtak. A minták kiválasztásánál mindig törekedtek a lehető legteljesebb lefedettségre, de miután zsidó migránsokat kérdeztek meg, ez természetesen csak szelektív mintát jelenthetett. A szerzők véleménye szerint ez azért nem okozott torzítást, mert a kutatás fókusza a gazdasági kapcsolatokra vonatkozott, és olyan életeseményekre kérdeztek rá, amelyek hosszú időn át jelen voltak, s melyek tartalma nem kizárólag a zsidókat érintette. Az informátorok egy része nem zsidó közegben dolgozott a második gazdaságban, és kapcsolatban állt a szovjet hivatalokkal, tehát adataik értékesek és érvényesek voltak.

A szerzők elsősorban a retrospektív rekonstrukció módszerét alkalmazták, melynek során Izraelbe a 70-es években kivándorolt zsidókat kérdeztek meg a 80-as években. A megkérdezettek Grúziából, Tadzsikisztánból, illetve Üzbegisztánból származtak.

Bár az alkalmazott módszer sok szempontból jó választásnak tűnhet, mégis több kétség is felmerül a tekintetben, hogy biztosíthatja-e a külső és belső érvényességet, illetve a megbízhatóságot.¹⁰

Tekintettel arra, hogy bár a feketegazdaság társadalmilag elfogadott, de hivatalosan illegitim jelenség a vizsgált társadalmakban, külső (nem aktív résztvevő) megfigyelő számára feltehetően kevésbé láthatóak a valós tranzakciók. Két olyan tényezőt érdemes kiemelni, amelyek a leginkább befolyásolhatják a kutatási eredmények általánosíthatóságát. Az egyik maga a kultúra. Ahogyan a különböző tanulmányokban a szerzők maguk is bemutatják, a grúz és tadzsik/üzbég típusú feketegazdaság „alkultúrája” jelentősen különbözik. Az elsősorban a bizalom, a társas kötelekesség fontossága jellemző, a másik kettőre a félelem, bizalmatlanság, a kapcsolatok sérülékenysége. A tadzsik és üzbég csoport esetében a kutatók maguk is leírták, hogy a zsidók szülőhazájukban magukat sérülékenyebbnek tartották, illetve a kultúrájukra jellemző a „mutass minél kevesebbet a valóságból” tradíció. A grúz kultúrában a személyes társas kapcsolatok kiemelt jelentőségűek, különösen a feketegazdaság mint kutatási téma szempontjából kérdéses, bekerülhet-e a kutató a körbe, a belső kör közelébe, s így kaphat-e elegendő, vagy korrekt információt. Amennyiben a kivándorolt zsidó megkérdezettek vitték tovább a szülőhaza kultúráját, akkor a valós adatokhoz való

¹⁰ Koltai J., Sík E., Simonovits B. (2015): A kvanti-kvali áldilemmán túl. Szociológiai Szemle, 25 (2): 35–49. http://www.szociologia.hu/dynamic/koltai_sik_simonovits.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

OLVASS FELESLEGESET!

hozzáférés is kérdéses, bár az anyanyelv használata, a közösség ismerete, illetve a pszichológiai tapasztalat, valamint az adatok keresztellenőrzése sokat segíthet.

A másik kérdés, hogy rekonstruálható-e a múlt? Az emberi emlékezet működésére jellemző, hogy dinamikus-interaktív folyamat módon összefonódik a személyiséggel.¹¹ Az emlékek formálásán, konstruálásán és rekonstruálásán a társadalmi elvárások, konvenciók nyomot hagynak. A 80-as években történt interjúk a kivándorlást megelőző időszakra vonatkozó emlékeketkevessé befolyásolták, mivel azok nem a régmúltra vonatkoztak, bár a kivándorlás, letelepedés, közösségformálás, az új élethelyzetekkel való megküzdés nyomása feltehetően átalakította a korábbi életszakaszra vonatkozó emlékek valóság tartalmát.

Irodalom

- Altman, Yochanan (1990): The role of personal social support network in Soviet type centralised command economies: Social networks at work in Soviet Georgia. A tanulmány a Társadalmi Hálózatok nemzetközi konferenciáján került bemutatásra 1990. február 15–18-án
- Altman, Yochanan (1989): Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics. In: Peter M. Ward (ed.): Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.
- Bánföldi Zoltán (2011): EMLÉKEZÉS-PRÓBA. Művészi kísérletek az emlékek felé vezető utak akadálymentesítésére. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, DLA értekezés
- Grossman, Gregory (1977): The „Second Economy” of the USSR Problems of Communism. 25–40.
- Mars, G. – Altman, Y. (1983): The cultural bases of soviet Georgia’s second economy; Soviet Studies, Vol. XXXV. (4): 546–560.
- Mars, G. – Altman, Y. (1986): The cultural bases of Soviet Central Asia’s second economy (Uzbekistan and Tajikistan). Central Asian Survey 5 (3–4): 195–204.
- Koltai J., Sík E., Simonovits B.: A kvanti-kvali áldilemmán túl. Szociológiai Szemle. 25 (2): 35–49.
- Sik Endre (2010): Az informális piac hely a világban. In: Czakó Ágnes, Giczi Johanna, Sik Endre (szerk.): Piachely, kgst-piac, emberpiac. TáTK, Budapest: 39–92.

¹¹ Bánföldi Zoltán (2011): EMLÉKEZÉS-PRÓBA. Művészi kísérletek az emlékek felé vezető utak akadálymentesítésére. http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/ertekezes_banfoldiz.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.